

ՂԵՎՈՆԴ ՔԱՀԱՆԱ ԱԹԱՆԱՍՅԱՆ

ԻՄ ՀՈՒՇԵՐՍ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎՅԱՆԻ ՄԱՍԻՆ՝

1848 թվականին էր: Ես արդեն պատանեկական հասակիս 11-րդ տարին էի թեկնածու: Հորեղբայրս՝ Սահակ աղան, սկսած 1846 թվականից մինչև 1856 թվականը, քաղաքի դեպուտատն էր և այս դիրքի ու հեղինակության պատճառով բավական մոտ անձնավորություն էր հաշվառվում Արևելյանին, որն այդ թվականներին կառավարության կողմից Երևանի արքունի վարժարանի վրա տեսուչ էր նշանակվել: Հենց այդ թվականին էր, որ հորեղբայրս ինձ հետը վերցրեց, մի փոքրիկ խուրջին կոնակա ձգեց և տարավ նոր նշանակված տեսչի մոտ: Մենք նրան հանդիպեցինք հենց վարժարանի առջև շրջապատվելիս: Արևելյանը տեսնելով հորեղբորս, մոտ եկավ և սիրալիք փերպով միմյանց ձեռք

1. Տպագրության հանձնելով հորս անձնական հիշողությունները իր ուսուցչի՝ հաշվառու Արևելյանի մասին, կարևոր ենք համարում փոփոխել ձեռք առնող տալ Ղեռնդ բահան Աթանասյանի վերաբերյալ մի քանի կենսագրական տեղեկություններ:

Ղեռնդ ավագ բահան (աշխարհիկ անունը՝ Նահապետ) Աթանասյանը ծնվել է 1839 թվականի հոկտեմբեր ամսին, Երևանում, Աթանասյան ընտանիքում: Նահապետի հայրը եղել է արքունի քննադատ:

Հայրս, դեռևս յոթ տարեկան հասակում, իր դրապիտությունը սկսում է տատի մոտ, ապա նրան տալիս են սովորելու Երևանի Սուրբ Սարգիս եկեղեցու բակում գտնված աշտարակիցի Տեր Սահակի վարժարանը: Բայց որովհետև այստեղ կիրառվելիս է եղել կոպիտ ուսուցչական և դաստիարակչական մեթոդ, Նահապետի հորեղբայր Խոսեակը հանում է երեխային այս վարժարանից և տանում տեղավորում է հաշվառու Արևելյանի կողմից կառավարվող արքունի դպրոցը: Նահապետը Արևելյանի դպրոցում սովորում է մի քանի տարի և ավարտում:

Անուհետև 60-ական թվականներին, հայրս, ոգևորվելով իրիմյան Հայրիկի հմայքով, Սրվանձտյանի միջնորդությամբ և ընկերակցությամբ, թողնում է հայրենի Երևանը և Պարսկաստանի վրայով անցնում վանական, որտեղ մի քանի տարի աշակերտում է իրիմ-

անդմեցին և ողջունեցին: Հորեղբայրս դառնալով տեսչին ասաց. «Ներսիստաֆոր Արտեմիչ, մեր այս փոքրիկ շարաճճին բերել եմ ձեր վարժարանը տալու: Կասկած չունեմ, որ ինչպես շատերի, նույնը և իմ այս եղբոր որդու վերա ձեր խնամքը և հովանավորությունը կտարածեք: Եվ ես հույս ունեմ, որ իմ Նահապետս լավ կսովորի, որով թե՛ մեր հույսը և թե՛ ձեր աշխատությունը իզուր չի կորչի»:

— Ի սրտե շնորհակալ եմ, Իսայ Անտոնիչ, — հայտնեց Արևելյանը, — որ դուք ինքնահոգար սիրով ցանկացել եք ձեր եղբոր որդուն բերել մեր վարժարանը: Զգիտե՛մ, ձեզ հայտնի՝ է թե չէ, թե ես ինչ շարադասանքներ եմ վրում դաստիարակության այս դժվարին պայմաններում, էնպես որ ես շատ անգամ ստիպված եմ եղել կիրակի և տոն օրերին,

յան Հայրիկին՝ աշխատակցելով նրա «Արծիվ՝ Վաստուրականի» և «Արծիվի Տարոն» շաբաթաթերթերին, 1865 թվականին նա Տարոնից վերադառնում է և հաստատվում հայրենի Երևան քաղաքում:

Այստեղ Նահապետ Աթանասյանին մենք տեսնում ենք Երևանի թեմական դպրոցի ուսուցչի պաշտոնով: Նրա աշակցությամբ են կազմակերպվում Երևանի առաջին օրիորդաց վարժարանը, առաջին մանկապարտեզը և առաջին ընթերցարան-գրադարանը:

Նահապետ Աթանասյանը սկսում է թղթակցել «Հյուսիսային», «Կոստանի», «Մեղու» և Գրիգոր Արծրունու «Մշակ»-ին: Նա մոտ հարաբերության և թղթակցության մեջ է մտնում Միքայիլ Նալբանդյանի, Պերճ Պողոսյանի, Մերենցի, Գրիգոր Արծրունու, Արիստոսի և Արզաթ Հովհաննիսյանների, Գաբրիել Սունդուկյանի, Գ. Չմշկյանի, Պետրոս Սիմոնյանի, Խորեն Ստեփանյանի և այլ ակադեմիկոս գրական-հասարակական գեղեցիկ հետ:

1877 թվականին հրավիրվելով Թիֆլիս քաղա տեսուչ Մարիամյան դպրոցի և ուսուցիչ Ներսիսյան դպրոցի, մի քանի տարի անց, այն է՝ 1881 թվականին, Պերճ Պողոսյանի հետ, նա նորից վերադառնում է Երևան և կրկին սկսում իր մանկավարժական գործունեությունը: Ահա այդ ժամանակ էլ ամուսնանում

այս և այն եկեղեցիին դնալ հորդոր կարողալ, որ տեղացիներն իրենց զավակներին անուսում չթողնեն: Քիչ չի պատահում, որ ուսման հասակի հասած որդիք ունեցող ծնողների ականջին փսփսում եմ, թե քեզ տարեկը մի հինգ ուսուցիչ էլ նպաստ կտրվի, որ դու քո որդու համար՝ թուղթ, գրիչ, գիրք առնես և էդ ծանրութունն էլ դու չես քաշիլ: Եվ այսպիսով, ընթացս այս մի և կես ամսվան հազիվ հազ կարողացել եմ 85—95 աշակերտ ունենալ:

Այս բոլոր ժամանակը ես, գլխարկս վերցրած, կանգնած տեսչի և հորեղբորս միջև, պատանեկական մանրազնին հետաքրքրությամբ դիտում էի Աբովյանին: Իմ տեսած Աբովյանը նման չէր այժմյան լուսանկարիչների լույս ընծայած նկարներին. լավ հիշում եմ, նա ոչ շատ բարձր և ոչ ցած, ոչ գեր և ոչ լղար, այլ միջին հասակի բարեձև կազմվածքով, կլոր գլխով, բաց շագանակագույն մազերով, խիզախ դեմքով, գեղեցիկ 40—45 տարեկան անձնավորություն էր: Աբովյանը ինքը մոտ քաշեց ինձ և կանգնեցրեց իր առջև. ձախ ձեռքը իմ ձախ ուսին էր դրել, իսկ աջ ձեռքով շիկահեր գլուխս էր շոյում: Այս միջոցում նա մի առանձին բավականությունս ասաց.

— Մի ուրախալի հանգամանք ինձ շատ մեծ հաճույք է պատճառել, որ քաղաքիս կարող անձինք, որոնք իրենց որդոցը Տրփդիսի գիմնադիտը կամ Լազարյան ճեմարանն էին ուղարկում, իմանալով որ ես տեսչական պաշտոնով այստեղ եմ մնալու, այդ մտադրությունները թողեցին... է որ ծախքների ծանրությունից խուճափելու, է որ Մոսկվայի դաժան ասունամանիքներին իրենց զավակներին զոհ չդարձնելու համար: Այսպես ես ստիպված պետք է լինեի, առնվաղն, մի տարի ևս համբերել: Եվ ապա դառնալով ինձ, ասաց. «Միթե Նահապետ, քո գլուխն էլ իմ գլխի պես մեծ է, ինձնից հազիվ վար-

է և մի քանի տարի անց ձեռնադրվում բահնա: Բայց բահնայությունից հետո էլ նա շարունակում է զբաղվել դասավանդությամբ Երևանի գիմնադիտում և ուսական ուսուցչական սեմինարիայում:

Վերջին 6 տարիներում (1914—1919 թ. թ.) հայրս Երևանից տեղափոխվում է Թբիլիսի և մահանում 1919 թվականին 80-ամյա հասակում:

Հայրս իր հիշողությունները գրել է մահից մի քանի տարի առաջ. Այդ ծավալուն մի գործ է՝ գեղեղված 10 մեծածավալ տետրերում:

Հորս ահա այդ հիշողություններից այժմ անհրաժեշտ ենք համարում հրատարակել մի փոքրիկ հատված հաշատուր Աբովյանի մասին:

Մանոթագրություններ տրված են մեր կողմից:

ՊԱՐՈՒՅՐ ԱՔԱՆԱՅԱՆ

ժապետ դուրս եկավ, տեսնեք թե քեզնից ի՞նչ դուրս կգա: Սրանից հետո հորեղբայրս ու Աբովյանը միմյանց ձեռք սեղմեցին և բաժանվեցին:

Աբովյանը ձեռքիցս բռնած ինձ տարավ իր առանձնասենյակը. խորքինից իմ գրքերն ու տետրակները հանեց, կարդալ տվեց և հետո տարավ նստեցրեց պատրաստական դասարանի երկրորդ բաժնում, և ապա դառնալով աշակերտներին ասաց. «Ես ձեզ մի նոր ընկեր եմ բերել, մի լավ ընկեր. հույս ունեմ, որ դուք նրա հետ սիրով կվարվեք: Դասերից վերջը երբ տուն գնացի, տատիս հայտնեցի՝ թե ինչ լավ է, որ ճաշից հետո է՛լ վարժարան չենք գնալու (ծխական դպրոցում, ուր առաջ սովորում էի, պարապմունքները մինչև երեկո էին տևում): Երբ երեկոյան հորեղբայրս տուն եկավ, ես նրան ասացի. «Հորեղբայր, ինչո՞ւ երբ տեսալը գլխարկս ձեռքիցս առնելով ուզում էր գլուխս ծածկի, դու աչքով-ունքով իշարաթ անելով՝ չէիր թողնում, որ ծածկեմ: Հորեղբայրս ինձ պատասխան չտվեց. բայց երբ հայրս տուն եկավ, նա նրան մի առ մի պատմեց ինձ Աբովյանի մոտ տանելը և վարժարան տալու և նրա հետ խոսածների և նրանից լսածների բոլոր պատմությունը, ինչպես և գլխարկս գլխիցս վերցնելու և ձեռքում պահելու մասին: Պարզվեց, որ գլխարկ վերցնեն ունի իր պատմությունը, որը հետևյալն է.

Խ. Աբովյանը, որ շատ ինքնասեր անձնավորություն էր, չէր սիրում շուտ-շուտ բազար դուրս գալ և իրան հեռու էր պահում բազարից: Բայց թե ինչպե՞ս է պատահում, մի օր, բազար է գնում և ուզենում է անցնել մեր բազազներին՝ շարսուից¹, նկատում է, որ իրանից 15—20 քայլ հեռավորության վրա, իր առջևից, անցնում է ռուսականական թաղապետը: Աբովյանը նկատում է՝ թե ինչպես շարսուի վաճառականներն աչ և ձախ ոտքի են կանգնում և խոնարհաբար ողջունում, իսկ իրեն հանդիպած ժամանակ անտարբեր և սառը վերաբերում:

Հորեղբայրս նույն շարսուի սառաֆի² խանութ ունելու: Աբովյանը այլալված դեմքով վերադառնում է շարսուի գլխից հորեղբորս խանութը և խնդրում, որ անմիջապես բոլոր վաճառականներին իր մոտ կանչի: Եվ երբ նրանք գալիս են, Աբովյանը քաղաքավարու-

2. «Իշարաթ անել» — նշան անել, նշան տալ:

3. «Բազազ» — նպարավաճառ, չոր միդք վաճառող:

4. «Չարսու» — հին Երևանի ծածկված, կրկար շարսուի ձգված հայ և թյուրքական վաճառատները:

5. «Սառաֆ» — հին Երևանում կային անձեր, որոնք զբաղվում էին դրամներ փոխանակելու գործով կամ մանրացնելով. — որոշ շահագրգռական մի ձև:

Թյամբ ողջունելուց հետո, ասում է. «Պարոն-նե՛ր, ձեզ հավատացնում եմ, որ ես մի առանձին փառասիրություն չունեմ և չեմ էլ ունեցել անցյալներում, թեպետև ճշմարտությունը խոստովանելով պետք է ասել, որ այդ կիրքն ամեն մարդու մեջ էլ կա, թե՛ ուսյալ լինի նա և թե՛ անուս. բայց ես այնուամենայնիվ ամեն կերպ աշխատել եմ ինձ միշտ հեռու պահել նրանից, վասնզի ասված է. «Փառքը ստվերի է նմանվում—եթե նրանից փախչես՝ ետևիցդ կգա, իսկ եթե նրա հետևից ընկնես, նա քեզից կփախչի»։ Եվ ուրեմն ասեմ ձեզ, այս շարսուտով մի քանի րոպե առաջ գնում էր մի քանի քայլ ինձանից առաջ պոլիցիական աստիճանավորը. տեսա թե ինչպես դուք ամենքդ ոտքի էիք կանգնում, գլխարկ վերցրած գլուխ էիք տալիս, իսկ երբ ես նրանից քիչ հեռու անցա, ձեզանից շատերը անտարբեր, հազիվ էիք տեղներից բարձրանում, գլուխ տալիս, կարծեք, թե այդ էլ մի տեսակ ավելորդ էիք համարում... Բայց եթե դուք մի րոպե մտածեք թե ո՛վ է պոլիցիական աստիճանավորը և ո՛վ եմ ես, հավատացած եմ, որ դուք ինքներդ ձեզ կդատապարտեք ձեր անբաղաճ վարի վարմանց համար... Այո՛, պոլիցիական աստիճանավորը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ այն, որ նա պետք է հսկի փողոցների մարդկության վերա, և եթե սատկած շուն կամ կատու ընկած լինի, նա պետք է իր ոստիկանին պատվիրի, որ ժամ առաջ սալ վարձեն և տանեն քաղաքից դուրս հողի տակով անեն... Բայց դուք քիչ անգամ տեսած չեք, որ օրերով այդ ապականությունները ընկած են լինում փողոցներում, սաստիկ գարշահոտություն են տարածում, որը կարող է վարակիչ հիվանդությունների պատճառ լինել։ Նոքա այդ մասին էլ անփութ ու անհոգ են մնում, բայց այնուամենայնիվ դուք նրանց պատվում և մեծարում եք... Իսկ ձեր որդոց, ձեր զավակների սաման և առաջադիմության մասին մտածող և հոգացողներին՝ ուսուցիչներին և դաստիարակներին պատվել հարգելուց ձեզ հեռու եք պահում... Ահա՛ հենց այս ուղեցատ ասել ձեզ և ուրիշ ոչինչ... ազատ ե՛ք, պնացե՛ք...»։

Այս ասելուց հետո Արտվյանը տեղից վեր է կենում ու հեռանում. և մեր բաղազխանի բազազները մամթից մինչև ականջների կոթը կարմրած, թողնում գնում են։

Այս անցքից հետո՝ Արտվյանին մի որևէ տեղ տեսնողները, թե՛ մեր շարսուտի բազազները և թե՛ ընդհանրապես այս հանգամանքին տեղյակ անձինք աճապարտաբար գլխարկ էին վերցնում և խորին խոնարհությամբ գլուխ էին տալիս, ողջունում, նա էլ, իհարկե, իր հերթին, փոխադարձաբար բարևում էր բոլորին։

Որքան կարողացել եմ մտքիս մեջ պահել, արքունի վարժարանում թե՛ ուսաց լեզվի և թե՛ թվարանության առարկան ինքն Արտվյանն էր պարապում. բայց չգիտեմ, Գրուբելի թվաբանական մեթոդը ծանոթ էր նրան թե չե, բայց և այնպես նա իր հետ դասարան էր բերում Քանաքեռից «կոռ» ասված ընկույզներ, որոնք թեև փոքր, բայց համեմատաբար բավական ծանր էին և գործադրության շատ հարմար։ Եվ, այսպես, Արտվյանը դառնում էր դեպի մեզ, ասում. «Ապա՛ ինձ ասա՛, Պողոս և կամ Թադեո՛ս, որ եթե այսքան ընկույզ ձեռքիդ ունենաս և ես այսքան էլ ավելացնեմ քո ունեցածի վերա, դու որքա՞ն կունենաս ձեռքում։ Եվ կամ թե՛ այսքան ընկույզիցը վերցնենք հանենք, դու ձեռքումդ ինչքա՞ն ընկույզ կունենաս»։ Նույն կերպով էլ պարապում էր բազմապատկում և բաժանումը։

Լավ չեմ մտաբերում թե ինչո՞ւ և ի՞նչ հարցերին ես կարողացել էի լավ և պատշաճին պատասխան տալ, բացատրել, և ահա դասերից վերջը, նա վերցրեց ինձ և իմ ընկերակիցներին ու տարավ բազար, բազազների խանութը, իր ձեռքով խուրջիններիս մի թայլը դատարկեց մինի մեջ, իսկ այն դատարկ թայի մեջ չոր միդդ առավ լցրեց և ասաց իմ ընկերակիցներին.

— Եթե դուք էլ նահապետի պես պատասխանեք, ձեզ համար էլ միդդ կառնեմ։

Այդ նույն ժամանակ ինձ առանձնացնելով ականջիս ասաց.

— Հենց որ ես կերթամ, քո ընկերներին էլ բաժին տուր, մեղք եմ։

Եվ այդ պահուն ես ինձ այնպիսի երանություն մեջ էի զգում, որով ոգևորված այնպես առատաձեռնությամբ բուռ-բուռ բաժանեցի ընկերներին, որ իմ բաժինս նրանցից ավելի քիչ եղավ։ Մյուս օրը տեսալը իմ բացակայության ժամանակը հետաքրքրվել էր իմանալով՝ թե ես նրա պատվերը կատարե՞լ եմ, ընկերներին բաժին տվե՞լ եմ, թե ոչ։ Եվ երբ նրանք հայտնեցին՝ թե ես իսկապես նրանց այնքան շատ տվեցի, որ ինձ նույնիսկ շատ քիչ մնաց, այս հանգամանքը իմ վարքը շատ էր բարձրացրել Արտվյանի աչքում, դրանից հետո նա ականջ ավելի շատ սիրել ու գուրդուրել ինձ։

Չմոռանամ ասել, որ մեր տանը հաճախող բարեկամներն ու ծանոթները, երբ պետք էր լինում Արտվյանի մասին խոսելու, ընդհանրապես մեծ գովեստով էին խոսում նրա ուսուցչական պաշտոնավարության և տեսչական գործունեության մասին. թե ինչպես նրա շնորհիվ արքունի վարժարանը օրավուր սկսել էր ծաղկել, օրավուր առաջադիմա-

կան ճանապարհի վրա էր դրված նրա հիմքը, որ Աբովյանը չբավականանալով մինչև 1—2-ը, ճաշից հետո, ժամը 5-ից, նորից իր մոտ էր ժողովում երկրորդ և երրորդ դասարանների աշակերտներին և նրանց հետ գերմաներեն պարապում։ Ասում էին նմանապես՝ Վեհափառ Ներսես կաթողիկոսը, իբրև թե Աբովյանին խոսք է տվել, որ նրա ձեռնասուն աշակերտներից ավելի ընդունակներին էջմիածնի ծախքով արտասահման—Գերմանիա է ուղարկելու, որ այնտեղ հիմնավոր ուսում ստանան և վերադառնան, դան մեր կողմերում ուսուցչությամբ պարապեն։

Սառաֆ Մկրտիչը (իմ մորեղբայրը), որը բավականին հին հասկացողությամբ տեսնում էր և իր ժամանակի ազդեցիկ մարդկանցից մեկը, լսելով Աբովյանի մասին գովասանական խոսքեր, մի անգամ ջղախնայած ասաց. «Դուք ինչքան կամենում եք դովեցեք Աբովյանին, «փառաց փեթակը» հասցրեք, ես նրա մի վարժունքը իսկի չեմ հավանում։ Ախր ինչպե՞ս հավանեմ. մի էլ էն ես տեսնում, որ հրես վարժարանի աշակերտներին գլխին ժողովեց, գլխավորների պես շարքերով կանգնեցրեց, առաջ արեց, տարավ Թալարի բաղը⁶, Սարգարի ալգին։ Դե հիմի էստեղ աչքդ բարին տեսնի—տեսնում ես, որ ամեն աշակերտի դրպանից հրես մի-մի նախշուն բրդից շինած թուի է, որ դուրս է գալիս, սկսում է թոփալուիվը աշակերտների մեջ, հետո՝ աթերմեն⁷, հետո աչքավազուկ և դրանց պակասն էլ ինքը տեսուչն է լրացնում, զանազան նոր խաղեր, նոր թոխչեններ սովորեցնում»։

Հայրս, որ ընդհանրապես բամբասանքից միշտ խուսափող մարդ էր, սկսեց Աբովյանի օգտին խոսել և դառնալով դեպի սառաֆ Մկրտիչը, ասաց. «Ուղիղն ասեմ, ես էլ ասալքս կարծիքին էի, բայց բարեբախտաբար անցյալ շաբթին գործով բերդը գնդապետ Վորոբեիովի մոտն էի գնացել։ Այն՝ ինչ որ մի քանի բուպե առաջ դու ասացիր, նույնը ես գնդապետին հատենցի։ Եվ նա ինձ ասաց. «Շատ սխալվում եք, Գրիգորի Անտոնիչ, որ Աբովյանին դատապարտում եք այն բանի մասին, որ գովասանքի է արժանի։ Նա դրանով կամենում էր նոր կյանք մտցնել երե-

խաների մեջ, թարմ արյուն հոսեցնել նրանց երակներում»։ Հետո գնդապետը մի առանձին ոգևորությամբ, զվարթացած, վեր թռավ տեղից և դեմառդեմ կանգնելով, ասաց. «Գիտե՞ք, Գրիգոր Անտոնիչ, այդ ձեր Աբովյանը մեր ուսանողների մասին լավ կարծիք ունի։ Նա այս օրերս մեր կոմենդանտին ասել է, թե ուսա ազգը և ուսաց կայսերական կառավարությունը նախախնամությամբ սահմանած աշխարհ է եկել, որ երկրազնդիս վերա եղած բոլոր բրիտանյա ժողովուրդներին, որոնք դարերից ի վեր հեծում են բռնությունների տակ, բողոքին էլ ազատի»։

Եվ, այսպիսով, ավելացրեց հայրս, գնդապետ Վորոբեիովը, կարծեք թե լիովին բավարարած Աբովյանի անկեղծ դպցմունքով արտահայտված տենչանքներից, դարձավ ինձ և ասաց. «Բայց դուք հաչերդ գիտե՞ք թե ո՞վ է Աբովյանը. նա Դորպատի համալսարանը ավարտած, բարձրագույն ուսում ստացած մարդ է և միաժամանակ լավ մանկավարժ, բառի իսկական իմաստով. ուրեմն դուք ոչ միայն որե՛ք առիթով նրանից դժգոհ, այլ ընդհանրապես, պետք է Աստուծոց շնորհակալ լինեք և դո՛հ, որ ձեզ այդպիսի պատրաստված ուսուցիչ և դաստիարակ է պարգևել»։

Ահա այսօրինակ գովեստներ էինք լսում թե՛ մեր ծնողներից և թե՛ մեզ շրջապատողներից, մանավանդ թե՛ ավելի էլ գովեստի արժանի վերաբերմունք էինք տեսնում մեր անմոռանալի տեսչից, երբ մի շաբաթախոս օր, զնում ենք արքունի վարժարանը և ի՞նչ ենք տեսնում՝ տխուր և թախծալի դեմքեր, այս և այն կողմ փսփսուք, ծածկախոսություններ, հառաչք, նույնիսկ լաց, և իմանում ենք թե մեր անգնահատելի ուսուցիչը, մեր բարի և պատվական տեսուչը դիշերը տնից դուրս է գնացել և այլևս չի վերադարձել...

Վաչնասո՛ւն, լացովկոծը սկսում է աշակերտներին մեջ, մեզ դրեթե բռնի տուն են ուղարկում. երեք օր ընդհատվում է ուսումը, և մենք միայն այն իմացանք, թե՛ մեր անմոռանալի տեսուչը սաստիկ վշտացած տնից դուրս է անկել և օգտվելով Զանգու գետի դարնան օրերում վարարած, կատաղի դրոթյունից, իր փրկությունն ու հանգիստը նրա կոհակների մեջ է փնտրել, որը աճապարանքով պետք է նրա խնկելի դին տաներ և Մայր Արաքսի գիրկը ձգեր։

6. «Թալարի բաղը» — դա նույնն է ինչ և Սարգարի (պարսից շահի կողմից Երևանի կառավարչի անունով) ալգին, որը գտնվում է Զանգու գետի աջ ափի վրա։

7. «Աթերմեն» — պատանեկական խաղ, որի միջոցին մեկը կզուգ է, իսկ ուրիշները նրա վրայից ոստում են։

Անցան այս օրից ավելի քան հիսուն երկար ու ձիգ տարիներ. լավ չեմ հիշում թե ինչպե՞ս և ինչտեղի՞ց ձեռքս ընկավ մի շատ սիրուն և պատշաճին բանահյուսություն, որից մի օրինակը տվի անցյալ տարի մեր հայ անդրիագործ պարոն Անդրեաս Տեր-Մարությանին⁸, իսկ ահա մի օրինակը զետեղում եմ այստեղ, որպես վերջաբան այս երկտող հուշերիս.

8. Խաչատուր Արուստի արձանի ստեղծագործողը, որն ստացել էր մասնագիտական արվեստը Ֆրանսիայում, երեանցի էր և ապրում էր Փարիզում, որտեղ և մեծ կարիքի մեջ լինելով, վախճանվում է և թաղվում այնտեղ:

«Գերեզմանդ կորած,
Աչքից հեռացած,
Մտքից մոռացած,
Աշխարհը անլեզու,
Մարդիկը անիրավ,
Հեշտարցրին,
Թե խեղճ Արուստի
Ո՞ւր գնաց կորավ...
Ոչ սուրբ հիշատակդ
Սրտից կորուցի՞նք,
Եվ ոչ էլ քարե
Արձան վրեժ կանգնեցինք»⁹:

9. Տեղեկություններ կան, որ այս ոտանավորի հեղինակը Միքայել Նալբանդյանն է,— այսպես էր պեղում հայրս: Համենայն դեպս, ով էլ որ լինի այս ոտանավորի հեղինակը, որ արդարացի քննադատության է ենթարկել իր ժամանակում գոյություն ունեցող անտարբերությունը Արուստի նկատմամբ, մտքովը չի անցել, որ Արուստի մեծարողը և արժեքավորողը լինելու է մեր եկող նոր սերունդը:

